

Kodukandi eritrimm 2018

JAANI KÜLARAJA KIRJELDUS

Jaan Lattik: Eesti isad ja emad, las lähuvad teie lapsed skautidena ja gaididena ja ka eraviisiliselt koos perekonnaga suisel aal, kui koolitöö puhkab, suurlinnade sügavusest metsa sügavusse. Ja otsigu nad seal eesti karjapoiste ja karjalaste jälgi ning kuulatagu seal, võib-olla kostavad kaugelt, kaugelt ka karjalaste lauluviisid nende noorte kõrvu. Laulgu nad koos ja kooris: - Mets, oh imelus mets, võiksin olla sinus... („Minu album“)

Alustame karjapoiste ja karjalaste jälgede otsimist Karula kiriku õuelt.

KP 43 Hornung kivi lõunakülg

Jaan Lattik: Kes olid Karula kirikuõpetajad? Puha sakslased kaugale tagasi minevikku, kuni ühe meheni, kes oli ka Karula õpetaja ja kellest kirjutab kodumaa kiriku ja kultuuri ajalugu järgmist: „Isata, emata astub tema meile meie kirikuloos ette. Tema suguvõsast ja vanematest ei tea keegi midagi. Ta pani terve Uue Testamendi eesti keelde ümber. Johann Hornung on meie kiriku keele isaks saanud. (“Viljandi kirikumõis kõneleb“)

Bernard Kangro: Karulaga on seotud Johann Hornungi, eesti kirjakeele reformeerija nimi. Ta boheemlik, mõneti traagiline kuju liigub neil mail alates aastast 1697, püüdes seal läbi Põhjasõja segaduste ja vintsutuste. (“Meie Maa“)

Aastail 1697-1715 tegutses siin üks väga põnev kuju **Johann Hornung**. Tema ajal sai hoo sisse Karula hariduselu. Ta oli üks väheseid saksa päritoluga kirikuõpetajaid, kes elasid kogudusega kaasa Põhjasõja raskused ja sellel raskel ajal ei põgenenud. Seetõttu kahtlustati teda reeturluses ja vangistati nii rootslaste kui venelaste poolt. 1715. a. ta surigi sõjavangis.

2000.a. paigaldas tänulik Karula rahvas Hornungile uue kiriku õuele mälestuskivi. Sellega avati ühtlasi Eesti Raamatu Aasta Karulas.

Hornungi osa eesti kirjakeele kujundamisel ja suhteid Forseliusega on täpsemalt uurinud kultuuriajaloolane Liivi Aarma.

Johann Hornung (~1660 - 1715) veetis lapsepõlve koos Bengt Gottfried Forseliusega (Johanni ema ja Bengt Gottfriedi isa olid tõenäoliselt õde ja vend) kirikuõpetajast vanaisa juures Harju-Madisel. Seal omandasid poisid hea eesti keele oskuse. Vanaisa hoolitses ka poiste edasise ühise haridustee eest. 1687.a. osaleti Pilitveres toimunud piiblitõlkimise konverentsil, toetades seal keelepanduslikke uuendusi. Aastatel 1687 - 1688 eestindas koos Adrian Virginiusega Uue Testamendi, mis sai hilisemate piiblitõlgete aluseks. Peale Forseliuse hukkamist tormisel Läänemerele jätkas Hornung Forseliuse tööd keeleuuenduste alal. Eesti kirjakeele arendamisel on jääva väärtusega Hornungi keeleõpetusraamat "Grammatica Esthonica", mis ilmus 1693.a. Riias.

Liivi Aarma: Eestlased võivad olla rahul oma kirjakeele lihtsuse ja selgusega. Kui ütleme A, siis kirjutame A ning kui ütleme Ä, siis ka kirjutame Ä. Kirjuta nii nagu loed ja räägid – see oli Bengt Gottfried Forseliuse ja Johann Hornungi juhtlause. („Kaks kanget sugulast“, „Horisont“ 1993 nr. 4)

1824- 1848 oli siin kirikuõpetajaks tugeva estofiilse hoiakuga **Friedrich Ferdinand Meyer**. Sellesse aega langes perekonna- ehk priinimede panemine talupoegadele. Tänu õpetaja Meyeri rahvasõbralikkusele said Karula talupojad enamasti ilusad eestipärased nimed.

1848-1857. a. Karulas kirikuõpetajaks olnud **Adalbert Hugo Willigerode** suundus hiljem Tartu Maarja kogudusse. Ta võttis osa esimese ja teise Eesti üldlaulupeo korraldamisest, oli 1857-1858 “Tallorahva Postimehe” toimetajaks, avaldas saksa keelseid kirjutisi ja lõi vaimulikke laule. Teda kahtlustatakse ka papa Jannseni „äraostmises“ (vt. Jaan Krossi „Pöördtooli tundi“).

Siitsamast Karula kirikust pärineb ka esimene kirjalik ülestähendus tulevasest suurmehest.

Jaan Lattik: Mu sündimise aeg on Karula kiriku raamatus täpselt kindlaks tehtud ja see käib ka tegeliku eluga ühte. Et 10. oktoobril vana kalendri järgi kell 6 õhtul ma avasin oma silmad poolpoikvil selle maailma valgusele („Minu album“)

Edasi vaatame, mis toimus Karula kiriku ümbruses ajal, kui Hornung istus vangitornis.

KP 33 Keskmine viburaja märklaud

*Tänapäeval saab Põhjasõja lahinguvälja ääres rahumeelselt vibulaskmist harjutada. Omal ajal tapeldi siin hoopis ägedamalt. Sellest räägib meile üks **Jaan Lattiku jutt „Räägi mulle üks jutt“**:*

See juhtus Võrumaal, Karula kihelkonnas ja Karula vallas. Seal üldiselt juhtus ja sündis väga palju imelikke asju ja värke. Ega ma's muidu ei oskaks sealt niipalju kirjutada. Need mäed, metsad, järved ja orud on seal tulvil igasuguseid juhtumeid.

Üks Põhjasõja veriseid lahinguidki löödi Karula kiriku juures. Ja sellest ajast ongi pärit lugu, mida ma nüüd jutustan.

Ilm olnud hirmus palav, kui peetud parajasti sõda sellel kohal. Rootslasi vähe ja venelasi nende vastu mis meri. Aga allaandmist ei olnud kummalgi pool. Sõda ja lahing siis ka lõppenud nii pooletera-mehelikult. Väed tõmmatud tagasi. Venelased seletanud küll, et nemad olid võitnud, rootslased omalt poolt kinnitanud, et võidust polnud venelaste juures kihku ega kahku. Surnuid jäänud lahinguväljale rohkesti. Praegugi puhkavad nende väsinud surnuluud kiriku läheduses. (*„Räägi mulle üks jutt“*)

Ajaloost on teada, et tegelikult toimus siin üks suur lahing hoopis talvel.

2. jaanuari 1708. a. õhtul toimus Karula kiriku lähedal lahing. Vene ratsaväele (umbes 4300 meest), kes oli kindralmajor Otto Rudolf von Schaumbergi juhatusel Karula kiriku juurde laagrisse asunud, tungisid kallale Papijärve lähistel laagris asunud rootslased (umbes 570 ratsa- ja 2000 jalameest) oberstleitnantide A. J. Kaulbari ja Brömseni juhatusel. Kallaletungil olnud algul ootamatuse tõttu edu, kuid rootslased löödi vaenlase liiga tugeva ülevõimu tõttu varsti kaunis suurte kaotustega põgenema (Helmut Hallemaa, „Karula looduse õpperajad“)

Aga see Jaan Lattiku suveversioon on kena küll, et sellega edasi minna:

KP 34 Tiigi kaguserv kirikumäe nõlva all

Jaan Lattik: Üks rootsi kindraleid, kes oli kogu aeg võidelnud esirinnas, läinud kirikumäe nõlvale allika juurde. Võtnud kiivriga allikast vett ning joonud hiigla sõõmuga ennast surnuks ja kukkunud kui välgust tabatuna maha. Mehed jooksnud küll kiires korras allika juurde, et mis on kindraliga juhtunud, et kukkus kui puu ümber. Surnud, mis surnud. Mis sa seal veel aitad või oled! Võetud ja maetud siis kiriku müüride kõrvale maha. Matusepäeva õhtul aga kuulnud allika lähedusest metsast – tol ajal kasvanud seal päris korralik mets, imegi-ilusat linnulaulu. Olnud ööbikust veelgi toredam ja kenam. Vahest kostnud nii, kui oleks lauldud kahe häälega. Üks lind üht häält ja teine teist häält. Ohvitserid, sõdurid ja ka talupojad läinud allika juurde vaatama, et mis lind see ometi võiks olla, kes sedaviisi laulab, et aina kuula ammuli suuga ja imesta. Kedagi ja midagi ei leitud. Kui inimesed jõudnud allika lähedale, vaikinud linnulaul äkitselt, nagu oleks keegi viisi noaga läbi lõiganud. Teise päeva õhtul, täpselt samal ajal ja tunnil, ütle või ära ütle, pistab lind jällegi laulma. Nii juhtunud see ka järgmisel ja kõigi teistel päevadel. Kätte aga laulikut ei saa, ka näha ei ole võimalik. Mis muud, kui asi selge. Ei see polnud kellegi tavaline laululind, ei ööbik ega mõni tema lähedane sugulane. Pidi olema üks vaim või inimene, kes on linnuks nõiutud. Miks ta just siis hakkas laulma, kui oli rootsi kindrali matus, kuna varemalt polnud ükski inimene midagi sarnast kuulnud, selle üle murdis sõjavägi ja ka ümberkaudne rahvas pead. Aga murra pead nii palju ja nii kaua kui tahad. Kui ikka kuskilt väljast selgust ei tule, ei aita ükski peapiinamine. Saladus jääb saladuseks. Varsti seadis rootsi vägi ennast äraminekuks valmis. Haavatud võeti kaasa, surnud maeti Karula mulda. Venelased olid varemalt oma teed läinud. Hommiku vara, enne päikese tõusu algas marssimine. Siis pidanuks kuulma, kuidas lind allika juures laksutas. Olnud aga viisid ja noodid, mis pannud kohe kananaha kuulajaile ihu peale, et sellist ilusat linnulaulu pole küll ükski surelik varemalt kuulnud. Selle järele vaikinud lind. Mitte ühtki häält ei kuulnud enam kiriku lähedalt metsast, kus allikas asus. (*„Räägi mulle üks jutt“*)

Kindraliallika kohale tehti tänasele noorusele kelgunõlv. Allikas on maa all ikka olemas, aga tema veed on juhitud kirikumäe nõlva alla tehtud tiiki. Tiigist saame vajadusel sõõmu kindraliallika vett võtta või suusaradadele kunstlund teha.

KP 35 Vana kiriku kaguserv

Jätkame Lattiku „Räägi mulle ühe jutuga“: Aga uued asjaolud ja nähtused hakkasid ilmsiks tulema. Kindrali hauale, mis asus kohe kiriku müüride kõrval, kirikut enam ei olnud, olid vaid müürid, kasvasid imekiiresti ilusad õitsvad lilled. Hauaküngas üleni lilli täis. Kes neid istutas või kasvama pani, kes neid kastis ja kuidas nad nii imekiiresti õitsema löid, selle üle algas jällegi rahva keskel kõva peamurdmine. Midagi oli korrast ära. See oli sajavõrra kindel.

Karulas elanud tollal üks väga kange köster, kes ei olevat kedagi kartnud, ka mitte isegi vana kuradit. Vaat' seesama köster oli võtnud nõuks, et läheb ja püüab linnu kinni, kes ometi laulis nii ilusaid viise, kui ta aga kordki veel peaks häält tegema. Ka tahtnud ta uurida toda saladust, kes see kasvatab lilli kindrali haulal. Heakene küll. Ühel hästi pimedal õhtul peitnud ta ennast kirikutorni viiva trepi alla, mis oli venelaste põletamise tööst alles säilinud. Seal oli ta siis puurinud oma silmad haa suunas, et peaks ikka midagi nägema, kui keegi liigub või tuleb. Umbes keskööl lõonud taevast selgemaks, pilved harvenenud, nii et tähedki tulnud avalikuks. Ja mis sa ütled: kaks väikest lindu lennanud haa peale. Karanud ja hüpnud ühest kohast teise ja ajanud kogu aja oma linnukees juttu. See ei olnud niisugune tsissistamine või vadistamine, nagu linnud tavaliselt vadistavad. Olnud justkui laste jutt. Kui väike laps hakkab rääkima, siis ta ütleb seesuguseid poolikuid, katkisi sõnu, tulevad pulgaga tõugatult suust välja. Äkki hakanud sadama vihmapiisku. Olnud uduvihm. Ka köstri käte peale tulnud veidi udu. Pilvi aga näha ei olnud. Tähed paistnud selgesti. Sellel udul olnud mingi magus lilledõhn juures. Köster ei ole ennast liigutanud. Hingamise juures hoidnud suud vastu müüri, et kuidagi mitte endast märku anda. Tükikese aega kestnud lindude külaskäik. Kui nad olid õhku tõusnud, kattunud taevast jällegi pilvedega. Kuid vihma ei tulnud. See nägemus olnud nii huvitav ja meeltülendav, et luuraja ei saanud paaril ööl korralikult uinuda. Tal olnud tunne, nagu oleks ta ühendusse astunud ülemaiste võimude ja vägedega. Kellelegi ei hinganud ta oma salajasest käigust. Järgmisel pühapäeval lugenud ta kiriku varemete kõrval jutlust. Õpetajat (*Hornung – tema mälestuskivi on Karula uue kiriku õuel ja temaga tutvume lähemalt Rebasrajal*) ei olnud. Ta oli venelaste poolt vangistatud ja ära viidud. Mõne aja pärast pääses ta põgenemise teel lahti, kuid suri katku (*suri vangistuses*). Rahvast tulnud jumalateenistusele väga palju. Kõik Karula kihelkonna rahvas, kes oli sõja jalge alt pääsenud, metsas ennast varjanud või muidu ellu jäänud, oli olnud koos. Kui köster ürranud laulu, oli rahvas imestuse pärast tahtnud kangeks jääda. Nii ilus, sulav ja kõlav hääl olnud köstril. Varemalt ei olnud ta kunagi sedaviisi laulnud. Koguduse ühislaul jäänud kaugele maha tema omadest. Jutlus, mida ta ette kannud, olnud samuti südamlilik ja tunginud kui oherdiga inimeste hinge. Ta olevat rääkinud taevalistest vaimudest, kes tulevad maa peale lindude näol. Kes kastavad ja niisutavad kuivanud maapinda taeva kastega ja uduga. Ta olevat siis näidanud käega rootsi kindrali haulale ja ütelnud, see mees oli sangar, kes omas oma sõduri rinnas jumaliku jõudu. Ta suri, kui ta oli joonud palava ilmaga meie allika karastavat vett. Tema surma leinavad sõjamehed. Ja sealtpoolt surmaga leinatakse teda taga. Tema viib hauda rootslaste võidu. Ja meie maale tuleb üks teine jõud ja võim. Aga siia hauda ta ei jää. – Kokkutulnud kogudus ei suutnud kuidagi aru saada, mis selle köstriga on juhtunud, et ta niiviisi räägib. Jutluse ja jumalateenistuse lõpul surunud ta väga südamlilikult ristiinimeste kätt ja tähendanud, et ei tea kauaks teda veel on siin Karulas. Lubanud välja rännata, kuhugi hästi kaugele. Kui tuli sügis, tuli talv, siis juhtus jällegi midagi erakorralist ja harukordset. Ühel päeval oli kindrali haud kiriku kõrvalt kadunud. Mitte ühtki märki polnud järele jäänud, et vaat' seal selles kohas oli kord hauaküngas. Toodud kangid ja labidad, raiutud lahti külmanud maapind. Kõik tühi, mis tühi. Kes see viis ja varastas surnu ära, seda keegi ei teadnud. Umbes samal ajal kadus köster Karulast. Arvati ja usuti kindlasti, et ta kuidagiviisi oli ühenduses salapärase kindralihaua kadumisega. Rahvas teadis väga hästi, et ta oli mees, kes omal ajal vanakuradigi oli läbi kolkinud, ja et see siis temasugusel oli tühine asi pidada ühendust vaimudega. Kurat ei saanud kolme tilka verd, nüüd siis võisid taevased vaimud teda igal ajal toetada. Asi olekski jäänud soiku ja igaveseks saladuseks, kui mitte Urvaste rahvas ei oleks toonud veidikese selgust pimedusse. Urvaste on Karula naaberkihelkond. Ja ega see ei tea mis maailma ime pole, kui Karula sündmused otsaga Urvastesse jõuavad. Mõlemate kirikute vahet on umbes niisama palju maad kui Karulast Valka, see tähendab paar kilomeetrit üle kahekümne. Mõlemad kirikud asetsevad kõrgel kohal. Ühe kiriku tornist võib vabalt teist templit näha. Karula asend on siiski niipalju kõrgem Urvastest, et Karula vundament ja Urvaste kiriku torni tipp on ühel kõrgusel. See ei võigi minu arvates teisiti olla. Sest ega Karula üheski tükis Urvastest alla ei jää.

Mis seal Urvastes siis juhtus, see oli juba midagi, mida maksab kirja panna. Ühel ennejõuluaegsel pühapäeval varahommiku tunnil olid inimesed, kes elasid Uhti järve läheduses, kuulnud järve peal mingisugust kelladega sõitmist või edasi-tagasi sagimist lumisel järveteel. Mindud siis vaatama, mis seal võiks olla. Ja mitu inimest kohe olid oma silmaga näinud järvel kihutavat kahe hobuse saani. Hobustel olnud kurinad kaelas, mis annud hästi heledat häält.

Saanis istunud üks toredas sõjaväemundris mees, kelle nägu aga ei saanud eemalt näha. Raudkübar olnud hästi sügavale üle silmade tõmmatud. Kutsar olnud pukis ja juhtinud hobuseid. Sõit kestnud üsna tüki aega. Sõidetud ühest järve otsast teise mitu korda. Siis ilmunud järve kohale kaks väikest lindu, kes pistnud laulma ütlemata ilusa linnuhäälega. Kesktalvel külmal ajal kuulda linnulaulu järve kohal, see pole nali. Umbes

samal ajal ilmunud Karula poolt järve äärde üks mees, kes oli võtnud kübara peast ja ürranud laulu, mis alles olnud laul. "Just kui Karula köster laulab teine?" ütelnud inimesed. Tollest jumalateenistusest, kus köster nii ilusasti laulis, oli läinud jutt laiali, et laulab just kui Karula köster. Seda ütlust tarvitatud igal pool, kuhu rahva jutt küündis.

Äkki keset järve murdunud jää. Ja sõitja ühes kutsari, saani ja hobusega kadunud järve sügavusse. Nagu teada, on Uhti järv kiriku all kõvasti sügav, et ära aga mine lähemale, kui ujuda ei oska.

Silmapilkselt olnud kõik kui luuaga ära pühitud. Ei sõitjat ega hobuseid, ei linde laulmas ega meest, kes laulis nii vägevasti, kui laulis kord Karula köster...

Tolle salajase sõjamehe sõit ei ole siiski veel lõppenud. Rahvas teab rääkida, et sõjamees ei olnud keegi muu kui rootsi kindral, kes puhkas lühikest aega Karula kiriku müüride varjus ja kes siis nägemata, tundmata jõudude ja vaimude käsul, kutsel ning abil lõpetas oma maapealse rännaku Uhti järve jäisel pinnal. Nüüd ta jätkab sõitu mööda järve sügavust; vahel jõuluööli võivad praegugi kuulda jää all kurinate kõlminat. Rahvas teab väga hästi, et see on vana põhjasõjaaegne rootsi kindral, kes seal mööda järve sügavust edasi-tagasi kihutab. Juhtub mõni võõras teekäija, kes ei ole Võrumaalt pärit, küsima, et kas see jutt ka tõele vastab, et keegi jää all sõidab, siis Urvaste inimestel on üks vastus. Ega teist ei ole. Tulgu võõras ja kuulaku ise oma kõrvaga ühel jõululaupäeva õhtul, kas on järve põhjas midagi kuulda või ei ole? On võõras kole uudishimuline ja tahab teada saada, kui kaua vee all sõit kestab, siis ütlevad inimesed, et nad selle kohta ei oska midagi ütelda. On's see nii tähtis, kui kaua elab, hõljab, liigub ja rändab suust suhu ilus muinasjutt, mis on kui küps maasikmari eesti noortele suhu pista, kui nad küsivad: noh, räägi siis üks jutt. (*"Räägi mulle üks jutt"*)

Karula kalmistu ajalugu on sama pikk, kui Karula kiriku ajalugu. Kui rajati kirik, algas ka matmine kiriku pöranda alla ja kiriku ümber, kuigi mitu sajandit maeti paralleelselt ka endistele paganlikele külakalmetele. 18. saj. lõpul hakati massiliselt levivate taudide tõttu kalmistuid asustatud punktidest välja viima.

Pikem Jaanirada siirdub nüüd kõrvalepõikeid tehes surnuaedu uurima, lühem Jaanirada võtab suuna kooli õuele paigutatud Hariduse kivi juurde.

KP 7 Hoone (vana kaupluse) kagukülg

Vana kaupluse juures kohtume "Teejuhi" jutu viimase peniga.

Jaan Lattik: Kaupmehel um küll üts suur üüpini, aga tuu ei puutu päiva kidägi, maka poodi lävel nigu vorst, ku jalagõ tuukad, sis ürises ja lätt umma tiid ... (*"Teejuht"*)

Vanal ajal olid sotsiaalmeedia asemel kirikud ja kirikute lähedal asuvad kõrtsid koos kauplusega. Kauplusest osteti vajalikku talukraami, kõrtsis vahetati uudiseid, tehti sulasekaupa ja peeti vajalikud tähistamised.

Jaan Lattik: "Vidrik, sa mine keriku kõrtsi manu, tuu säält 3 naala tsukõrd, esäle tubakut ja viil muud kah, mis ma sul käse. Kutsu Jaan ja üten, tiä avitõs sul asju kanda ja katõkösi um kreimb kävva." Ema sidus raha räti otsa sisse. "Viis kopikut jääs üle, tuu iist osta endäle saia, anna sa pois Jaanile kah." (*"Joodikud"*)

Tookord lõppes saiaraha ebasihipärane kasutamine poistele kurvalt. Hoopis paremini lõppes üks kohaliku tähtsusega "parlamendivalimiste" tähistamine Karula kõrtsis.

Jaan Lattik: Toda kohtunike vailmise akti ma hästi ei mäleta. Seda ma tean, et mu isa oli rahul. Temast sai peakohtumees. Kas kaks või kolm korda valiti tauuesti. Pärast oli ta kolm korda järgemööda vallavanem. Rahvas rääkis, et olevat iga korda maata meeste toetusel läbi läinud. Seekord rääkis rahvas tõtt, sellepärast, et mu isa ei kuulunud oma seisuse poolest vanade pärisperemeeste eliiti. Meie suguvõsa tõusis sulasepõlvest ülespoole, mõisa renditallu või karjamõisa, nagu seda ka kutsuti, rentniku kohale ja sealt edasi päristalu omanikuks.

Tollest valimisparlamendist ma mäletan küllalt selgesti lõpuosa. See toimus Karula kiriku kõrtsis. Ega siis niisuguse erakordse ja ülitahtsa sündmuse järele lähe keegi otseteed koju. Igal suuremal ettevõttel ja asjaajamisel on oma järellainetus olemas, et kuidas see kõik oli. Kes teeb liigud ja kes seda mitte ei tee. See igivana hallipäine komme püsib tänapäevani. Vormid ja viisid, kuidas sihukest kokkutulekut pärast sündmust meelde tuletatakse, on erinevad ja muutlikud.

Karula mehed õiendasid oma õlled ja valged sordid püstijala leti ees. Seal käis ka meeste jutt ringi, nii kuis see pea, suu ja kogu vaimse olemisega kokkukõlas püsis. Mõni asjamees leti juures läks kõrtsialusele hobust vaatama, ütles möödamannes ka mulle mõne lause - "sa olõt siss tu pääkohtumehe Jaanist poig". (*"Minu album"*)

Järgmiseks KP-ks on üks kaev ühel kultuuriloolisel õuel

KP 40 Kaevu (Karula Naisseltsi maja õuel) edelakül

Siin õuel ei saa läbi ega ümber Jaan Kompusest

Selle maja ja õue püüdnud tänasele Karula vallale tänase naisseltsi tegemisteks enne sõda Karula kultuuri- ja seltskonnaelu hingekeht olnud Jaan Kompuse poeg Ülo.

Kes oli Jaan Kompus?

Jaan Kompus sündis Rõngus Juhan ja Kadri (Katariina) Kompuse kolmanda lapsena üheksast. Jaan kolis koos vanematega 1890-ndate lõpus Arulasse Madsa Peebu tallu, perekond Sannamehele naabriks.

1918. aastal asus elama oma abikaasaga Karula Lüllemäele.

Oli Lüllemäe apteegi osanik ja samas praktikant, hiljem kaupmees ja majaomanik.

Võttis juhtivalt osa Karula seltskondlikust elust, eriti lavakunsti arendajana. Alates Karulasse asumisest osales kõigis kohalikes seltsides näitejuhina, näitlejana, dekoraatorina ja lavakunstiliste ürituste organiseerijana, selle juures olles alati ise esinenud kandvais osis – kokku enam kui 100 näidendis.

Jaan Kompus põgenes perega enamlaste eest Saksamaale Münchenisse. Münchenisse jäi ta perega oma elu lõpuni

Kompuse või Naisseltsi majaga jagab õue endine apteek. Selle hoone ehitas omal kulul Valga apteeker Alfred Rücker. Apteek avati 2. jaanuaril 1890.

Pikki aastaid töötas siin läti rahvusest proviisor Alexander Brasche, kes paistis Karula seltsielus silma mitmekülgusega, kuuludes Karula Põllumeeste Seltsi juhatusse ning edendades Lüllemäel pasunakoori ja näitemängu tegevust. On säilinud Pritz Lattiku mälestus apteeker Braschest, kes meelitas pasunakoori pärast proovi õllekorviga oma majja lustiks mängima, sest „ega vaesus ei tohi elu segada“.

Jaan Lattik: Karula rahvale tegi kõik salvid, tilgad ja muud vajalikud asjad apteeker Brasche. Elas meie vallas hulk aastaid ja astus rahvale nii lähestikku ja ligistikku, et kui ei oleks keelemurre teda ära andnud, võinuks teda pidada eestlaseks. Oli rahvuse ja vere poolest lätlane. Alati elav, liikuv, vastutulelik ja lahke. Apteekri eesti keel oli võrratult kena. Eriti kui ta ägestus või mõne naeru ja rõõmu pärast hoogu sattus, siis tulid kõik eesti keele vormid tema enda grammatika alusel suust välja, nagu oleks neid sealt korgipüssiga lastud. Ei olnud tohter kodus, andis apteeker ise teatavad tilgad haigele, et võta ja küll näed, et oled varsti terve. („Talupoja laul“)

Kohe peale apteegi avamist hakkas samas majas teatud päevadel arst haigeid vastu võtma Esimese eestlasest arsti sai Karula 1897. aastal, mil siin hakkas tööle Johann Müllerson, kes on tõenäoliselt legendaarseim Karulas tegutsenud arst. Tema kohta liikus rahvasuus hulk lõbusaid lugusid ja anekdoote, millest ei puudunud nalja taha peidetud tunnustus.

Erilise lugupidamise võitis doktor Müllerson Karula paruni Heinrich von Grote perekonnas, sest tema antud nõuanded aitasid paruni haiglast abikaasat märgatavalt rohkem kui saksa arstide ettekirjutused. Seetõttu tekkis parunil eesti arstiga nii soe sõprus, et kui Johann Müllerson 1903.a. Valka tööle siirdus, aitas parun tal linnas Karula mõisa kivilöövis põletatud punastest tellistest ja mõisa metsa puidust uhke maja ehitada.

Jaan Lattik: Kui aeg läks juba edaspidiseks ja hakkas tulema universiteedist ka eesti soost tohtreid rohkemal arvul, siis ilmus ka Karulasse, kiriku juurde, tohter. Ja kohe eestlane. Üks esimesi oligi Johann Müllerson, pärastine kangelt ja kaugelt otsitud Valga tohter. Sangaste kihelkonnast ja Restu vallast pärit. Kes siis teda ei tundnud! Ta käsi käis Karulas hästi. Ei olnud tal rahvast ega leivast puudus.

Nagu juba eespool tähendatud, läks tohter Müllerson Karulast ära Valka elama. Tõusis seal peagi oma tegude ja ka kuulsuse poolest kõvasti küllalt kõrgele. Temast sai Valgas suure kivimaja omanik ja ka pitsimeeste pealik. Nägin teda ise mundris, rind üleni täis tärne, suuremaid ja vähemaid. Üks tema avalikest kõnedest meeldis mulle nii väga, et ma ei raatsi seda raamatust välja jätta. Oli kas pitsimeeste maja pühitsemine või üks samba-avamine – selle kotsilt on mul veidi segane. Igal juhul suur paraad ja palju rahvast koos. Tohter astus kõnetooli hiilgavas vormis ja lausus: „Austatud koosolijad ja pidulised. Tervitan teid, kes te nii rohkel arvul olete siia kokku tulnud meie tähtsale pidupäevale. Nagu ise näete – töö om tettu, vaiv om nattu. Mis muud kui hurraaah!“ Selle jutu järele astus kõnetoolilt alla. Kas võib veel olla sõbralikumat kõnet! („Talupoja laul“)

Tohter Müllersoni kohtame ka Karula mehe Valev Uibopuu romaanis „Keegi ei kuule meid“

Järgmise KP poole liikudes jõuame väga kahtlasesse paika – nelja tee risti. Vanarahva jutu järgi pidavat vanapagan siin ringi liikuma. Ja vana surnuaed ka ligidal...

Jaan Lattik: Karulas, minu kodukihelkonnas, oli üks Meyeri nimeline mees õpetajaametit pidanud. Tema

olevat erilise jõuga võidelnud rahva ebausukommete ja kurja vaimu tempude vastu, keda ühes kui teises kohas olid inimesed kas oma silmaga näinud või naabritelt kuulnud tükke tegevat. Lüllemäel, Valga poole sõites, asub Karula surnuaed. Õieti on pihtaiad mõlemal pool teed (meie juba teame neid). Aga hästi vanemal ajal olid inimesed Valgast koju sõites ikka midagi pahalikku ja kurjalikku seal märganud. Kas keegi kõndinud keskööl ja hilisõhtul surnuaial või oli mõnesugune viirastus ja vari astunud üle tee ühest surnuaiast teise. Eriti täiskuu aegu olid naisterahvad mõnikord ütelnud – ma tõmba räti üle pää ja anna obösölö piitsa – sis om asi kindlam. Äikese ajal oli nähtud sortse – musti kogusid, kes suure kiirusega olid kuhugi põgenenud ja kadunud. Teada, et vana pörguvürst ise ja tema sellid kardavad pikset ja välku äärmise hirmuga, et muudkui kao. Küll nad teavad, et see on Jumala tuli.

Oli siis õpetaja Meyer ühel surnuaia pühal pöranud nii kõvad sõnad kantslist maha, et vaata – kas mõni nõrgem puurist ei murdu maast lahti. Mis ta kõik oli ütelnud, seda ei mäletanud ka vanad inimesed. Mõni lause lendles ringi nagi liblikas ja käis sedaviisi: Pattu te ei pelga, seda teete rahuliku meelega, aga pühitsetud mulda ja püha paika, kus need õndsad puhkavad, pelgate. („Minu album“ 1960)
Aga midagi siin ikka on olnud. Ühe jutu järgi asus läheduses Kullamäe nõlval koguni vanapagana kullakaevandus...

1775.a. keelustati keisrinna Katariina II ukaasiga matmine kirikute kõrvale ja nõuti uute surnuaedade rajamist väljaspoole asustatud punkte. Karula surnuaed viidi üle Valga – Hargla teeristist edelasse asuvale järsule mäenukile, nn Lüllemäele, kuid see ala oli väike ja maeti üsna kiiresti täis. Uus surnuaed, mida tänapäeval tunneme Vana surnuaiana, asub teisel pool Valga – Lüllemäe maanteed

KP 37 Vana surnuaia värav

1812.a. õnnistati uus surnuaed, mis asub teisel pool Valga maanteed. Maantee ja Laatre – ligaste tee äärde jääval surnuaial oli algusest peale korralik piirdeaed ja Laatre tee ääres esinduslik värav.

Surnuaia põhjapiiride taha on 1822.a. maetud ühishauda 32 inimest, keda oli 1821.a. lõpul hammustanud Karulast läbitormanud marutõbine hunt ja kes suleti taudi hirmus külma kirikumõisa rehte, lastes neil koledates piinades surra.

Kahekümnenda sajandi alguseks oli aga ka see kalmistu täis maetud ja oli vaja rajada jälle uus kalmistu. Selleks eraldati 1904.a. kirikumõisa põllust 4 vakamaa suurune piklik maatükk Lüllemäe järsul põhjanõlval Endisest uuest surnuaiast sai vana surnuaed.

Nõukogude ajal maeti vanale surnuaiale ainult harva, kui just kellelgi oli veel tühjade matusekohtadega plats.

Teiste hulgas on vanale surnuaiale maetud:

Moorits Ellram (1854-1918) – Karula kauaaegne metsahärra

Emille Kotilõim (Lattik) 1885-1943 - eluaegne Karula koolide õpetaja

Karl Stimm (1828-1895) – legendaarne köster ja kihelkonna koolmeister

Jaan Lattik: Äsja ma käisin jälle Karulas. Matsin oma sõsara mulla alla magama. Ta oli elukutselt kooliõpetaja. Mees oli raudteelane ja küüditati. See andiski mu õele surmalöögi. Saatajad ja sõbrad laulsid talle mulda järele ilusaid laule ja viise, kõnelesid südamlikke sõnu ja panid hauale mälestuseks lilli ning pärgi.

Matuselised olid enamikus noored inimesed. Kui ma neilt küsisin, et kas nad on ka kõik tõesti Karula rahvas ja kas nad oskavad ka Karula keelemurret, vastati mulle nagu kirikus laulatusel, muudkui jah ja jah.

Aga seesugune vastus tundus mulle siiski kui mitte petlikuna, siis vähemalt enesepettusena, sest noorpõlv kaugeneb ja eemaldub järjest oma puhtast emakeelest ja pillub kõne sekka kirjakeele sõnu. Kool on see, mis murdele haiget teeb. Minu ema peatas mind kohe jalapealt, kui ma vahel jutu sisse mõne Tallinna murdest sõna lasksin kukkuda, et „kas sinu tuu jaus kuuli saadõtõs, et sa uma keele är tsurgid ja inämb ei mõista inemise muudu kõnõldõ“.

Tõepoolest, noored ei oska enam puhtalt kõneleda toda südamlikku keelt, millest said aru isegi Karula metsad, mäed, lorud ja järved ja mida mõistsid pääsukesed ning lõokesed, kui nad vadistasid kodus laudaräästa all ja põllul või tegid oma laulu ülal peakohal.

Susi, põtr, repän ja teisedki metsloomad koos haldjate, pikapäkameeste ja näkineitsitega oleksid õppinud kõige meelsamini ja kergemini ära vaid Karula murde, kui neid oleks kooli saadetud. Aga ilma koolitagi võivad mõned linnud ja loomad ajada üsna mõistlikku juttu. Nii näiteks hüüab üts: „Üüt, üüt, ütül ütese poiga, kanal kats loksukõist.“ Ja kui meie karjaga hommikul vara metsa läksime, vadista, laulis ja kilkas meile vastu terve laululindude kvartett või koor, et „tulõ mõtsa, saad tappa, saad kolki, tsirr“.

Oleks tuliselt kahju, kui murre kaob. Ei leia siis ka lapsed, linnud, loomad, puud ja veed enam nii kergesti ühist sidet ja ühiseid väljavaateid tulevikku. Minule aga on mu koduvald ja kihelkond ikka muinasjutumaa, kus mind teed ja teerjad, talud ja talude põllud, metsad ja järved ning vanad inimesed ja väikesed lapsedki tervitavad ja ajavad eemaltki hääletut juttu, ilma et mind ennast seal oleks või ma seal käiks: siin on Karula, et tule vahel ja külasta meid. („Meie vanad“)

Emilie Kotilõim (Lattiku) ja Karl Simmi (temaga tutvume KP-s 49) hauad on kaardil punase ristiga.

KP 38 Uue surnuaia värav

Uus surnuaed õnnistati 1904.a. ja alustati matmisi. Värav ja sissesõidutee rajati läände, ligaste – Laatre tee äärde, nii et hobused kirstuga tuli kas järsust mäeküljest üles tõmmata või tuli kirstu kätel hauani kanda. Ka siia rajati punastest tellistest postidega esinduslik värav. Praeguseks on säilinud värava telliskivipostid. Hiljem laiendati ka seda surnuaeda, mida nüüd hüüti uueks surnuaiaks, veel tunduvalt ida suunas kuni Nõmme taluni. Vana sissesõidutee jäi liiga kaugele ja nüüd ühendati kalmistu keskosa asunduse peateega otse kiriku vastast, mis kujuneski peateeks.

Siin on leidnud oma viimase puhkepaiga väga palju Karulale olulisi inimesi.

Mõned nimed:

Johannes Annamaa (1867-1941) - tegutses Karulas pikemat aega meierina. Poeg Koit Annamaa (1912-1970) oli mitmekordne Eesti meister ning rekordite parandaja vasara- ja raskusheites. Saavutas vasaraheites 1936.a Berliini olümpiamängudel 8. ja 1934.a. EM-il 7.koha, oli 1935.a. maailma edetabeli 5.

Aleksander Anton (1869-1935) – pikaajaline köster ja Karula kihelkonnakooli juhataja, kes oli lõpetanud Tartu õpetajate seminari. Viimased eluaastad Karula vallavanem.

Hans Kannukene (1877-1951) – Puusmetsa talu peremees, absoluutse kuulsusega muusikamees, Karula kooride ja orkestrite asutaja ja juhataja, viiuldaja, helilooja. Muusikalised saavutused iseõppimise teel. Eri perioodidel Karula vallavanem ja peakohtumees. Karula vallavolikogu ja kirikunõukogu alaline liige, paljude Karula ühistute ja organisatsioonide asutaja ja juhataja või kassapidaja. Praost Robert Kannukese ja kauaaegse kooliõpetaja Olga Palu(Kannukene) isa

Praost dr. Robert Kannukene (1910-1992) – endine Keila ning ka Karula kirikuõpetaja Urvaste ja Keila kirikuõpetaja, Läänemaa praost, Usuteaduste Instituudi prof dr theol, asessor ja paljude usualaste kirjutiste autor

In memoriam August Kerem (1889-1942) – agronoom ja poliitik. EV põllumajandus-, teede- ja kaitseminister. Arreteeriti NKVD poolt 1941, mõrvati 1942

Davet Lattiku perekond – Mäkiste renditalu Vana-Mendo talupidajad

Johannes Lukin (1873-1934) – Eluaegne Kaagjärve Jakobi kooli ja Kaagjärve algkooli juhtaja ja õpetaja. Põhimõttekindel ja väga mitmekülgne koolimees, kes ise arendas kasvatusteooriaid. Tegeles laialdaselt ühiskondliku tööga ja paikkonna kultuurilise arenguga. Oli koorijuht ja harrastusfotograaf selle ala algaastail. Valdas köstrioskusi, ristis sadu lapsi ja mattis vajadusel. Tõeline „maa sool“.

Kuulsate metsavendade Mõtuste perekond Vantre talust.

Olga Palu (1902-1985) – Karula valla Vissi-Pikkjärve kooli kauaaegne õpetaja

In memoriam Konstantin Palu (Olga abikaasa), Karula vallavanem 1938-1940 ja 1942-1940, kes suri KGB vangilaagris 1946

Peeter Puudersell (1903-1985) – Madsa algkooli juhataja 1948-1960, Lüllemäe kooride ja ansamblite juht sõjajärgseil aastail, Karula-Lüllemäe kodu-uurija ja mälestuste talletaja

Juhan Toomepuu (1902-1989) – laevamehhaanik Juhan ja abikaasa Tiiu põgenesid koos lastega kommunistliku okupatsiooni eest 1944 ja elasid Rootsis, USA-s, Kanadas. 2000.a. tõid pojad Jüri (USA kolonel ja EV poliitik) ja Tõnu urnid vanemate tuhaga Eestisse ja matsid need 8juulil 2000.a. Karula kodumulda.

Valev Uibopuu (1913-1997) – Kirjanik, keele- ja kirjandusteadlane, 1970 Lundi ülikooli filosoofia dr. Kirjanik Richard Rohu õepoeg. Eestis tegutses peamiselt ajakirjanikuna. Kirjanduslik loomin puhkes õitsele paguluses Rootsis, kuhu põgenes 1944. Tema arvukate romaanide ja novellikogude hulgas käsitleb üks, „Keegi ei kuule meid“ raskeid kannatusaegu 1940-41 Valgas. Urm tema tuhaga toodi kirjaniku soovil Eestisse ja maeti 14.07.1997 kodumulda isa kõrvale

Jaan Lattik: Karula uuel surnuaial puhkavad minu vanemad ja mu kaks vanemat venda. Ema väsis 1917. aasta kevadel tüüfuse ägedate palaviikude all. Ta ei olnudki veel 67-aastaseks saanud. Isa lahkus südasuvel

samal aastal – magades voodis. Kuu aega jäi puudu 72 aastast. Süda ütles, et ei jaksa enam. Matsin ise mõlemad Karula surnuaeda. Eks see olnud üks raskemaid ärasaatmisi minu ametiajal.

Viimast korda käisi ma oma isa-ema haul sügisel 1943.a. koos mu vanema õega. Vist oli nii, et september libises tasakesi üle oktoobrisse. Kaselehed olid juba väsinud ja puhkasid haudade peal ja kõrval, kuhu aga keegi neist langes.

Ma uurisin kõrget, mustast rootsi graniidist risti. Juba oli vihm ja päike ajanud mõnrd praod risti ja aluskivi vahele. Kiri kullatud tähtedega oli selge: „Kuni päikese tõusuni.“ Ja siis nimi: Davet Lattiku perekond. Risti teisele poolele on raiutud sõnad Johannese evangeeliumist: Ma annan teile igavese elu. Ja ükski ei kis neid minu käest ära.“

Õde ütles midagi, et jahe hakkab, on juba sügav videvik. Ma ka tundsin külma. Ajasime veel lehti nagu katteks hauale. Laulsime kahekesi: „Kuis hingvad vaikselt, kes läinud magama, kes rahuriiki on saanud rõõmuga. Nad hädaorust on läbi võidelnud ja võidukrooni on taevas pärinud.“ Lehed järjest kukkusid sahisedes haudade peale. See oli nagu nende reekviem - „Õndsad on need, kes Issandas surevad.“ („Minu album)

Davet Lattiku perekonnaplatsile (tähistatud kaardil punase ristiga) on maetud veel Jaani vanemad vennad Fridrich ja Juhan, vanem õde Marta ja tema abikaasa Taavet Metusala

Järgmistesse KP-desse jõudmiseks pannakse proovile meie karjateadades orienteerumise oskus.

KP 30 Allika (lätte) loode serv

Lätteid ehk allikaid on ikka ümbritsenud mingi salapära.

*Ühest oma isakodu juures asunud lättest on **Jaan Lattik** kirjutanud jutu „Läte“:*

"Lätte manu" viis väike tee. Nii kitsas, et kohati puuksad üle tee kokku puutusid, mõnes teises kohas siiski jälle vähe laiem. Läte ise oli sookaldale peidetud harilik allik, kust alati vett välja ajas ja vesi oli endale aja jooksul kaunis sügava augu puurinud, selge sõmera põhjaga. Kui sisse vahtisid, oli oma nägu selgesti näha. Koeri kiusasime allika kaldale ja näitasime neile endile, mida moodi üks koer välja näeb. Suvel suure palavaga, kui kaev ja lomp kodus kuivale kiskusid jääma, siis toodi toobri ja teiste nõudega lättest saunavett. Nõud pandi rattile ja kaeti pealt riietega kinni, et vett maha ei loksuks. Talvel kange küllega tehti samuti, sest ka küllega kahanes kodune vesi ja oli vaja metsvett tuua. Ühes veega oli allikalt koju kantud ka palju muid asju, mis veel tähtsamad olid kui vesi.

Allika ümbrus oli imeilusaid jutte täis. Allika põhjast ja veel kaugemalt maa seest keesid jutud välja. Puud allika läheduses, sooäärne pind ja suur mets soo nõlvakul, kõik olid juhtumuste, nägemuste ja sündmustega läbi põimitud. Igamees võis allikast midagi jutustada.

Väikestel lastel oli päevselge, et näiteks südaööl lätte manu mindä ei olnud naljaasi, võis mõnel nõrgaverelisel elu maksta. Läte ise oli sündinud väga iseäralikul viisil. Ennevanasti teda seal ei olnud. Mets olnud, päratu suur mets ja suured puud. Metsa kõrval lage soo, mitte ühtainumast võsa peal. Soost aetud talvel alati tee läbi ja teed mööda veetud voore. Kord olnud isa pojaga vooris, nad tulnud kaugelt Tartumaalt, et koormaga Riiga sõita. Seal kohal, kus praegu läte seisab, pöördunud tee soo peale, paksu metsa ees otsekohe lage väli, muidugi lumega üleni kaetud. Käänukohal peatunud hobu ja ei ole sammugi edasi läinud. Mees ajanud poja reelt maha vaatama. Ei midagi kuski näha ega kuulda. Kõik vaikne ja kuu paistnud selgesti ülalt puude vahelt alla.

Viimati hakanud mõlemad asja teravalt järele vaatama ja poeg kisendanud äkki suure häälega: "Isa, keegi hoiab käega hobust jalast knni." Tõepoolest olnud maa seest inimese käsi väljas, tugev mehekäsi, lume alt välja lükatud ja hoidnud hobuse tagumist jalga kinni. Niisugust imet ei olnud enne keegi veel näinud. Isa vaadanud poja otsa, poeg isa otsa, ei saanud aru, kas oli uni nende silmi petnud või oli see kõik ilmsi. Külmavärinad jooksnud neil mõlematel üle selja. Siis kadunud käsi aegamööda maa alla tagasi, sinna vajunud ka hobuse jalg kaunis sügavale. Ja kui hobune ometi viimaks jala lahti kiskunud, olnud maa sees jala asemel allik keset teed, kust sulisedes vett välja voolanud.

Mees jutustanud pärast lähemas külas imelikku lugu ja külarahvas osanudki asjale seletuse anda. Nimelt olnud kaks peremeest piiri pärast hirmsasti tülis. Ööseti käinud nad üksteise piirikivi nihutamast ja vilja külmas. Päeva ajal teinud üks vilja piiri äärde maha, öösel tulnud teine ja külinud omakorda vilja peale. Muidugimõista teistsuguse seemne, kui piirimees oli külinud. Kui vilja kasvas, olnud ta alati segane. Sellest õppinud ka teised segavilja tegema.

Et tüli kord lõpetada, läinud mehed sügavamale metsa ja lubanud seal neljasilma all oma riidu lahendada. Kui muidu ei peaks saama, siis lubanud nad kas või vanapagana ise vahemeheks kutsuda.

Nii sündiski. Metsas läinud tüli uuesti lahti. Mõlemad riukuked vandunud ja kutsunud vanameest appi. Vanapagan pistnud rusika maa alt välja ja hirmutanud mehi. Pärast seda olevat ka teised metsas maa seest väljasirutatud kätt näinud ja hirmsasti kohkunud. Nüüd olevat sinna kohta lahtine allik tekkinud, ei ole enam vaja karta, et keegi kogemata peale astub, kas loom või inimene. Kes aga südaööl peaks julgema allika põhja astuda, kui täiskuu ülalt puude vahelt alla paistab, see peab sellega rehkendama, et jalast kinni võetakse. Päeval pistime jala julgesti sisse ja naersime, et las võtab vanapagan jalast kinni. Vanduda ei tohtinud allikal, see oli siis otse väljakutse kurjale ise. Üks karjapoiss vandus hirmsasti ja suurustas, et ta kedagi ei karda. Tema laskis ühtelugu allika ääres kõhuli maha ja karjus vette kõva häälega: "Kurat, kurat, vanasarvik, olõ miis ja võta mul nõnast kinni, ma tuu sullõ linast paari vahtsõid paistlaid." Ise pistis ta nina otsa vee sisse. Ma upitasin poissi vähe tagant järele, ta kukkus peadpidi vette. Pärastpoole jäi ta nina raskesti haigeks ja kõik seletasid, et see on vanapagana kättemaks.

Üks teine kord juhtus jällegi lehmaga suur õnnetus. Lehm oli karjast kaduma läinud. Koerad said ta suure vaevaga kätte ja ajasid karja juurde. Kari sõi lätte lähedal soos, muist korjasid palu all endale ülalpidamist. Suure hooga jooksis lehm koerte ees ja kui ta allika äärde jõudis, kukkus ta jooksu pealt maha ja lõi enda surnuks. Võib-olla haaras keegi allika seest jalast kinni, sest pärast selgus, et jalaluu oli loomal ka katki. Tüdrukud käisid pühapäeva hommikul lätte man suud pesemas. Poisid naersid neid ja ütlesid, nad olevat kurja seltsi, vanapagan andvat neile lätte põhjast seepi, see tegevat näo ilusaks.

Kui vihma raskesti sadas, puud ja põõsad üleni märjad olid, siis pidi läte oma veesoone kinni pigistama ja mitte vett andma. Inimestel olevat siis ise küllalt vett ja neile ei olevat allikat vaja. Arvati ka, et vanapagan ehk viha pärast vee jooksu kinni pigistab, et vihma ajal ei panda teda tähele, kuna ta selge ilmaga ühtki lätet sulgeda ei tohi.

Ühe jutustuse, mis lätte juurest koju oli kantud, jätsin ma meelega lõpupoole. Võib olla on see kõige ilusam. See olevat päris tõesti sündinud lugu. Ammu aega tagasi elanud meie talus üks läti tüdruk. Vanemad inimesed olevat teda ise veel näinud. Truuta olnud tüdruku nimi, üks väga ilus inimene. Sellel olnud peigmees, ka Lätimaalt ja suure talu peremehe poeg. Neid ei olevat kodus lastud laulatusele minna ja sellepärast jooksnud tüdruk ära ja asunud meile elama. Mõne aja pärast tulnud peigmees teda vaatama. Et nad kahekesi tahtnud olla, siis läinud nad tasakesi teed mööda lätte man, ilus käia ja lätte juures ka hea olla, paks mets ringi. Nii nad teinud ikka, kui peigmees jälle vahel külla tulnud. Sedaviisi saanud tüdruk tee allika juurde nii selgeks, et ta pea igal õhtul seal hakanud käima, kui tööst koju tulnud.

Heakene küll. Kui ta kord õhtusel ajal seal jälle oli istunud, tulnud sinna kogemata metsahärra, ka noor mees, ja teinud läti tüdrukuga juttu. Tüdruk meeldinud metsaülemale väga ja nemad saanud seal ka pärastpoole kokku. Talurahvas ei ole seda tähele pannud, nii salamahti sündinud kokkusaamine. Aga igal asjal on kord lõpp, nii ka sel asjal.

Teine tüdruk oli teada saanud, kes lätte juures käib ja oli ka teistele edasi ütelnud. Saladus oli käes. Kui läti peigmees jälle tuli pruuti vaatama, oli teine tüdruk temale asja ära jutustanud. Lätlane viibinud ainult lühikest aega ja teinud siis minekut. See oli puhas kavalus. Ta jäänud talusse ja teine tüdruk peitnud ta heintesse ära. Kui pruut õhtul kord jälle metsa läinud, hiilinud peigmees talle järele ja leidnudki tütarlapse metsahärra sülest. Nad andnud üksteisele hirmsasti suud. Kus peigmehel läinud süda täis. Ta tormanud tihnikust välja ja kohe noorpaarile kallale. Need maast üles ja jooksmas. Peigmees taga ajama. Joostes komistanud jalg ja peigmees kukkunud lättesse. Seal võtnud vanapagan otsekohe jalast kinni ja ei ole lasknud tagaajajat niipea lahti., sest vanapagana viis on see, et katsub alati olla kurjategijate poolt. Mõrjsja pääsenud ühes metsavalitsejaga minema ja vaene petetud peiupoiss jäänud maha. Aga ta oli annud selle juures hirmsa vande. Ärgu pesegu ühegi lätte vesi truudusetu mõrjsja huuli süüst puhtaks. Selle peale saanud vana kurat vihaseks, lasknud jala lahti. Seepärast, et tema soovib alati head neile, kes truudust ei pea.

Peigmees, petetud iha viisi, läinud ära Lätimaale tagasi. Pruut oli ka varsti ära läinud ja niipalju kui teada oli, võtnud metsaülem ta endale naiseks. Ilusast läti tüdrukust räägitud veel kaua ja poisid laulsid talle laulu: Oh vii mind üle Koiva, sa ilus lätlane. Su muste silmi sära, ei see mul meelest lä'ä.

Siiski on meelest läinud lauljatel niihästi silmade sära kui ka jutud lätte äärest. Nad on väsinud ja pea ei pea enam midagi meeles. Aga läte on praegu veel elus ja tema ei ole oma muistseid sõpru unustanud. Ta võiks ka nüüdsetele inimestele midagi jutustada, kui nad vaevaks võtaksid lätte juurde minna ja seal peatuda. Tee sinna on nüüd lagedaks tehtud, puud tee äärest maha löödud. Nad võivad metsa puhtaks ha raiuda, aga lätet nad vististi kinni ei jaksa ajada. Ta elab edasi. Ja kui keegi peaks katsuma oma jalaga veesoont kinni sõtkuda, siis tuleb maa seest käsi välja ja võtab jalast kinni. („Mets“, 1928)

Paarkümmend aastat selle jutu kirjutamisest hiljem külastas **Jaan Lattik** viimast korda oma sünnikodu:

Lätte soo kohal peatusin. Soo ei ole palju muutunud. Ääres on puud siiski suuremaks sirgunud, kuid keset sood on jäänud kõik vanaviisi. Lätet ennast ma ei näinud. Pole sinna enam teedki juurde. Kõik puha rohtunud ja kinni kasvanud. Palaval suvel ammutasid endised põlved sealt loomadele ja inimestele vett, kui kaev ära kuivas. Lastele aga jagas läte jutte ja meelitas neid varahommikul karjaga sinna lähedusse, vast näitavad ennast maa-alused olevused, kes lätte all pidid elama. Päikesetõusu ajal olevat neid nähtud endile metsa all marju, seeni ja käbisid korjamas. Eks nad ole sealt nüüd kõik kadunud. Sest vaimudki tahavad, et neid meeles peetakse. („Meie vanad“)

Jaan Lattik pidi selleks korraks kodumaalt lahkuma. Kodumalda jõudis ta alles 2008. aastal. Mingi loll sõda paiskas kõik asjad ja elud segi.

See jutu-lätte on tõenäoliselt metsakuivenduse tõttu siiski ära kuivanud, kuid asukoht on alles. Ja nagu kiuste on lätte ümbrusesse ka uusi raiesmikke tekkinud...

Kuid kõik veesooned ei ole siiski kinni sõtkutud!

KP 30 asub lätte ääres, mis varustas pikki aastaid veega Silla talu inimesi ja loomi. Selle teadmise on kena edasi minna.

KP 49 Lame kungas (Rehemägi)

See mägi on ilmselt nime saanud mäe jalamil varem asunud köstri rehe järgi. Siit avaneb suurepärase vaade Kõstrijärvele ja Karula kõrgustiku kõrgeimale mäele - Rebase Tornimäele (137,8 m). Üle Tornimäe nõlval kasvava kuusiku kõrgub ka vaatetorn ise.

Järve ääres asub punastest tellistest endine köstrikool (ka leerimaja), samuti hiljem ehitatud "Kalevi" spordibaasi hooned ja rajatised.

*75,3 m kõrgusel üle merepinna asuv **Kõstrejärv** on kõrgustiku põhjnõlval paikneva Karula Pikkjärve (94,9 ha) järel kõrgustiku loodeosa suuruselt teine järv. Selle pindala küünib üle 10 ha (10,4 ha), seejuures on pikkus 640 m, laius aga 470 m. Järv on madal, maksimaalne sügavus vaid 4,4 m. Nagu kõik Karula kõrgustiku kuplitevahelised väikejärved, on seegi järv raugastumas, täitunud muda ja taimestikuga. Järve pinnal õitseb hulgaliselt vesiroose.*

*1819. a. Liivimaa talurahvaseaduses oli nõue asutada koolid igas vähemalt 2000 meeshingega kihelkonnas. Karulas avati kihelkonnakool 1850 aastal (esimesena praegusel Valgamaal) ja tegutses 1897. aastani. Kooli asukohaks sai Kõstrijärve kaldale 1785.a. ehitatud korralik kivimaja. Arvata võib, et majas töötas kool juba varem. Õpetust hakkas jagama 1846.aastast Karulasse siirdunud legendaarne köster ja koolimees **Carl Stimm**.*

Jaan Lattik: „Vana köster Stimm oli andnud köstrikohta ümbritsevatele mägedele piibli nimed. Oli leeritüdrukuid hoiatanud, et ärge nad mingi Ararati mäele jalutama, seal olevat poisse liikumas. Mingu nad parem Geneetsareti järve äärde – seal ilus teerada. See oli muidugi Kõstrejärv. („Minu album“, 1960)

Rehemäest lõunasse jääva kahetipulise mäe nimi on Karula Rahvuspargi esimese kaardi andmetel Jaanimägi ehk Kristuse kannatuse mägi. Seegi nimi võib olla köster Stimmi pandud. Mäel kulgevad praegu üles-alla Lüllemäe suusarajad. Kui füüsiline ettevalmistus kehvapoolne, kujuneb tõusudest ülesronimine tõesti kannatuseks... Stimmi pandud kohanimedest on praeguseni kohalikku kõnepruuki jäänud 103,1 m kõrgune Ararati mägi Kõstrejärve läänetipu lähedal.

*Enne Araratiks saamist kandis mägi **Aarani** nime.*

Karta võib, et Kõstrijärv ise ja ümbruskonna talud (Kõstrinurme, Kõstrijärve) said omakorda nime köster Stimmi järgi

Vanast koolimajast oli veel hiljaaegu säilinud kasutamiskõlblik tellisvõlvidega kelder ja mullaga täidetud alusmüüri kungas.

*1892/93.a. valmis vana koolimaja kõrval Pihkva ehitusmeistrite tööna uus punastest tellistest leerimaja. 1893.a määras kirikukonvent abiks vanale köster Stimmile, kes selleks ajaks oli Karulas töötanud juba 47 aastat, agara koolimehe **Heinrich Bergmanni** (tuntud kiriku-, kirja- ja keelemehe Jaan Bergmanni poeg). Köster Stimm lõpetas töö alles 50 tööaasta täitumisel ja ta saadeti austusavaldustega pensionile. 1893.a. sai Bergmann loa oma eluruumides uues leerimajas **erakooli** avamiseks. Selle kooli õpetajaks oli muide koos oma vennaga ka **revolutsionäär Jaan Sihver**, kes langes eesti kütipolgus Nõukogude Venemaa eest võideldes Narva rindel 28. novembril 1918. aastal.*

Jaan Sihver ise oli pärit Viljandimaalt suurest talust. Tema isa ja vennad võitlesid Vabadussõjas Eesti iseseisvuse eest.

Seda on kahjuks hiljemgi ette tulnud, et isad võitlevad poegade ja vennad vendade vastu.

Köstrijärvel töötas kool mitmesuguses staatuses ja vaheaegadega kuni Lüllemäe uue koolimaja valmimiseni. 1966.a. anti tühjaks jäänud hooned üle tollase VSÜ "Kalevi" Kesknõukogu bilanssi ja siin hakati korraldama lastele suviseid ujumisaagreid. Vana koolihoone remonditi ja seal oli võimalik majutust korraldada. 1970. aastast hakati tegutsema **Lüllemäe spordibaasi** nime all. 1972.a. rajati järvele 50-meetrine ujula, hiljem sööklahoone, palliplatsid, suusa- ja jooksurajad.

Taasiseseisvunud Eesti Vabariigi algusaastail ei suutnud spordibaas kohaneda uute majandusoludega ja lõpetas tegevuse. Koolimaja tagastati omandireformi käigus Karula kogudusele ning ülejäänud hooned anti 1994.a. Karula valla munitsipaalomandusse.

Praeguseks on nii koolimajal kui teistel hoonetel ja rajatistel uued omanikud.

KP 50 Künka (Kõrgemägi) kirdeosa

Jaan Lattik: See oli just kui looduse ime, et kohe silme ees igal pool mäed. Karula kuplistik iga seltsi ja sorti mägedega võis tõepoolest üht võõrast inimest, kes esmakordselt sinna valda juhtus sõitma, tuli too reisija Harglast, Sangastest või ka Urvastest või veelgi kaugemalt, võluda ja haarata oma künkalise käega sülle. Oma valla inimene loomukohaselt ei näinud midagi erilist Jumala ilusas loomingus. Arvas, et pidigi nii olema. Kui sõnnikukoorem järsu mäe kaldal ümber läks, siis kirus, et "misjaoss siia näid mäki nii pallu om visat". ("Mõrsjapärg")

Kõrgemäelt avaneva vaate ees ei pea ka Karula valla inimene silmi maha lööma. Üle Köstrijärve ja Köstrisoo nõo kõrguvad Hallimägi ja Rebase Tornimägi. Siit tehtud Toomas Trapido foto ehiv Karula Rahvuspargi külalistemaja konverentsisaali seina.

Kõrgemäe läänenõlval paikneb Hiiobi talu. Sellel kohal asus endine kirikumõisa suur rehi. Selle suurust näitab seegi, et talu ehitamisel eluhooned rehe vundamendi ühte, abihooned aga teise otsa rajati, vahele jäi veel paras õuemaagi. See rehi oli omamoodi kultuurimajaks möödunud sajandi lõpul. Suviti kohandati avar rehealune laudade ja pakkudega istmetega pidude kohaks. Sajandi lõpul mängiti siin mitmeid näidendeid, nagu Lydia Koidula "Saaremaa onupoeg", "Säärane mulk" ja "Kroonuonu", August Kitzbergi "Rätsep Õhk", "Sõda pruudi pärast", "Koit ja hämarik" jt.

Kirikumõisa rehest on rahva mälestustesse jäänud ka üks sünge, kuid tõele vastav lugu. 1821.a. talvel tungis marutõbine emahunt Sangastest tulles Kaagjärve, Pikkjärve ja Karula aladele ning pures ja hammustas 12 tunni jooksul 32 inimest, enne kui ta suudeti maha lüüa. Taudihaiged toodi kirikumõisa rehte, kus neid valve all kinni hoiti kuni nad krampides ja valudes surid.

See tohutu inimlik tragöödia on leidnud kajastamist **Bernnard Kangro** 1947.a. paguluses kirjutatud näidendis "Hunt" (trükkis ilmus 1967). 1991.a. pani näidendi võru keelde ümber Kauksi Ülle. Nüüd juba pealkirja all "Susi". Näidendi esimest vaatust mängiti 5. augusti 1995 südaööl Lüllemäel, Kaika VII suveülikoolis (tervikuna esmakordselt "Vanemuises" 5. novembril 1995).

Antsla lähistelt Oekülalt pärit Bernard Kangro on Karulaga vägagi tihedalt seotud. Siin elasid tema sugulased, siit kaudu kulges koolitee Valka, siit leidis ta endale abikaasa. Tema loomingus kohtab üsna sageli Karula motiive.

Karulast leidis endale abikaasa ka **Ain Kaalep**. Ain Kaalepi huvi Karula vastu pärineb tegelikult varasemast. Nimelt olnud Jaan Lattiku "Meie noored" esimene raamat mille ta iseseisvalt kaanest kaaneni läbi luges. Et raamatus räägivad lapsed huvitavat Karula murret, siis õppis Ain Kaalep ka ise selle keele ära. Praegu on Valga- ja Võrumaa piiril asuvas Sora talus Ain Kaalepi suvekodu.

Sünnilt Karula mees on Öru metsavahi poeg **Valev Uibopuu**. Paguluses töötas Valev Uibopuu aastaid koos Bernard Kangroga Eesti Kirjanike Kooperatiivi kirjastuses Lundis. Kirjaniku soovi kohaselt maeti urn tema säilmetega isa kõrvale Karula uude surnuaeda.

Lõpetuseks otsime üles Karula hariduse kivi

KP 9 Hariduse kivi läänekül

Lüllemäe kooli õuel seisab kivi kirjaga: "**A. 1687 HARIDUSELU ALGUS KARULAS**". Siis avati siinmail viie õpilasega nn. Forseliuse kool.

Sangaste kirikuõpetaja Chilian Rauschett kirjutas 20.mail 1687 oma aruandekirjas Eesti talupojakoolide loojale Bengt Gottfried Forseliusele Karula kohta: „Weil der Hr. Pastor zu Carolen spät zu den Gemeinde kam, hat wegen eine Schule daselbst nichts sonderlich geschehen können; jedoch haben sich 5 Schüler eingefunden, dafon der eine auf Ostern in der Kirche aufm Catechismo zu lesen anfragen.“ (Et hr. pastor

Karulas hilja oma koguduse juurde tuli, ei ole seal kooli alal midagi erilist juhtuda saanud. Siiski on viis õpilast kokku kogunenud, nii et kirikus sai varsti pärast lihavõtteid katekismuse järgi lugemist alustada)
See näitab kindlalt, et Karulasse oli kool asutatud.

Esimese kooli täpne asukoht ja ka õpetajad on teadmata. Kirja sisu järgi võib arvata, et see toimus kas päris kiriku juures või siis köstri juures Kõstrijärve ääres.

1697.a. tuli Karulasse kirikuõpetajaks eesti keele arengus suurt osa mänginud pastor **Johann Hornung**, kes oli üks tulisemaid Forseliuse keele- ja pedagoogika pooldajaid Eesti rahvakoolides, nii et meil on põhjust oletada, et just tema juhtimisel Karula kool õige hoo Forseliuse vaimus sisse sai.

Kirjaoskus hakkas jõudsalt arenema peale Liivimaa kindralkubeneri koolikorralduse (patendi) ilmumist 18. aprillil 1765.a. Selle kohaselt kohustati iga mõisat avama mõisa- või külakooli.

Kaagjärvel avati samal aastal 3-klassiline külakool.

Karulas avati peale töötava köstriks veel 8 mõisakooli.

Karula kihelkonna Karula valla mõisa-, hiljem vallakoolide asukohad on jäänud aastasadade vältel väga stabiilseks – üks Alakonnu-Kolski-Rebase-Madsa piirkonnas, teine Kauro-Nigle-Paltsere-Tüüra talude ringis, olenevalt sellest, millise talu rehetare oli kõige sobivam parajasti lastele peeru-valgel, hiljem juba küünla või petrooleumlambi valgel kirjatundmise vagude ajamiseks. Nendesse traditsioonilistesse kohtadesse jäid koolid kuni käesoleva sajandi 60-ndate aastateni

1819. a. Liivimaa talurahvaseaduses oli nõue asutada koolid igas vähemalt 2000 mees-hingega kihelkonnas.

Karulas avati kihelkonnakool 1850.a. esimesena Valgamaal ja tegutses 1897. a.-ni. Kooli asukohaks sai Kõstrijärve kaldale 1785.a. ehitatud korralik kivimaja. Õpetust jagas 1846.a. Karulasse asunud köster ja legendaarne koolimees **Carl Stimm**.

Õpilaste vähesuse tõttu jäi kool varsti seisma. Aeg-ajalt kihelkonnakool siiski taasavati.

1918.a. avati **Tõnis Grünbergi** riisikol Pikkjärvel Karula erakeskkool. Ka selle kooli iga jäi lühikeseks. Kool suleti majandusraskuste tõttu 1922.a. Viimasel õppeaastal oli juhatajaks **Emilie Lattik-Kotilõim**.

Siit edasi jätkub Karula koolielu alg- ja põhitasemel.

1960.a. küpses mõtte uue, vallatsentrumis asuva keskse kooli rajamiseks. Selle mõtte eestvedajaks oli Lüllemäe algkooli juhataja **Peeter Puudersell**. 1961. aastal alustati internaadi hoone rajamist, koolihoonet enda ehitus algas 1962. aastal. Kõigile ehitusraskustele vaatamata toimus avaaktus 1. septembril 1964.

Tänane Lüllemäe kool jätkab hariduse andmist varem Karulas tegutsenud paljude väikekoolide (Kaagjärve, Jakobi, Pikkjärve (Vissi), Tüüra, Peetri, Madsa ja teiste) järglasena.

Sõna on haridusminister Jaan Lattikul: 1925.a. lõpul kutsuti mind haridusministriks. Seda ametit ma pidasin kolmes Jaan Teemandi kabinetis. Olin nõnda ütelda kolmat aega vallavanem. Ministrina ei olnud ma kunagi parteimees. Ainult igal ajal ja igas kohas veendunud kristliku maailmavaate kandja ja selle eest seisja. Kristlane olla ei tähenda parteimees olla.

Haridusministrina ma seisin õppekavade rägastikus, kust ei olnud ühelgi juhtival haridustegelasel kerge teed läbi raiuda. Tegin kõik, mis ma suutsin, et viia kooli lähemale ühele püsivale õppekavale. Hakkasin piirama kooliõpetajate seminaride arvu, et jõuda kord sellisele pedagoogide ettevalmistuse süsteemile, mis ei ole rajatud seminarile. Mu siht oli selge: lõpeta gümnaasium, siis õpi kaks aastat ülikoolis vastavas pedagoogilises instituudis ning selle järel hakka algkoolis lapsi õpetama. Haridusministri abi Mikkelsar oli veendunud seminariste ja lausus mulle: "See on lihtsalt õnnetus, et meie hariduspoliitika juhid tulevad kõik klassikalistest gümnaasiumidest ja sellepärast ei ole neil aimu, kui hea kool on seminar."

Kord sõitsime riigivanem Teemandiga kahekesi tema tallu lahtises autos. Tee seal Nõmme ja Hiiu vahel igavesti käest ära ja ropp. Kaks üsna väikest poissi tampisid veeloikudes. Üks oli nii ulakas, et võttis maast kamalutäie pori ja virutas autosse. Riigivanem sai täislaengu näkku ja habemesse, minule tuli mõni tirts rinna kohale. "Need on Lattiku poisid, kellest sa kirjutad ja õpetad neile koerustükke. Näed nüüd ise, minister, vaata, kuidas noorus kasvab. Viskab teekäijale pori näkku," ütles riigivanem. Ma rahustasin: "Viskas seisusekohaselt. Riigivanem sai rohkem. Ärme sellest palju räägime." Meie siis ei lausunud ühelegi hingele poolt sõnagi. ("Teekond läbi öö" I)

Kes ikkagi oli Jaan Lattik?

Jaan Lattiku vennatütar Helbe Merila-Lattik:

JAAN LATTIK, kirjanik, kirikuõpetaja, poliitik, EV minister. Sündis uue kalendri järgi 22. oktoobril 1878.a. Karula valla Mäkiste karjamõisa rentniku Davet Lattiku ja tema abikaasa Matta Lattiku (neiupõlvenimega Ollmann) kolmanda pojana väga musikaalses ja hariduslembeses perekonnas. Tegutses 6-ndast eluaastast kodutalus karjasena. Mõnda lühemat aega õppis Madsa vallakoolis, seejärel viidi Valga elementaarkooli (1889 – 1891). Jätkas õpinguid Tartu H. Treffneri Gümnaasiumis (1893 – 1894) ja Tartu Aleksander I gümnaasiumis (1896 – 1902). Seejärel astus Tartu Ülikooli usuteaduskonda, mille lõpetas 1908.a. cand theol kraadiga. Akadeemiliselt kuulus Eesti Üliõpilaste Seltsi. 1908.a. sooritas konsistoriumieksami. Prooviaasta sooritas Peterburis Rudolf Kallase juures. Seejärel siirdus eelkõige Villem Remanni kutsel Viljandisse, kus töötas algul Viljandi Eesti Haridusseltsi Progümnaasiumi juhatajana. 1910.a. valiti Viljandi maakoguduse pastoriks ja hiljem Viljandi praostkonna praostiks. Viimase jutluse oma Viljandi kogudusele pidas 10. sept. 1944.a. Oli EV loomise juures. Üks Kristliku Rahvaerakonna asutajaid, Asutava Kogu ja I – V Riigikogu liige, 1925 – 27.a. haridus- ja 1928 – 31a. välisminister, 1939 – 40.a Eesti saadik Leedus. Tuntud erakordselt hea kõnemehena. Kirjutas arvukalt usulisi ja poliitilisi artikleid, tihti varjunime all “Asutava Kogu liige”. 1944.a. põgenes ühe viimase põgenikelaevaga Rootsi. Seal tegutses pikki aastaid Södertäljes eesti koguduse õpetajana. Sooritas mitmeid reise Euroopasse ja Ameerika mandrile, kus oma jutluste ja kõnedega püüdis ülal hoida eesti vaimu.

Kirjandusse tuli gümnaasitina Jaan Kittali varjunime all ajalehe- ja kalendrijuttudega. Üldise tuntuse omandas noorsoojuttudega oma kodust Karulast: “Meie noored” (Trt. 1908, hiljem mitmed kordustrukid), “Minu kodust” (Tln. 1921), “Mets” (Tln. 1928). Jaan Lattiku juttude lähtekohaks on tema enda talupoeglikult lihtne kodu kõrvalises metsanurgas, kus räägitakse autorile koduses Karula murrakus. See teeb meile need jutud eriti soojaks ja lähedaseks. Tema teine loomeperiood langeb eksiiliaastatele. Ilmusid mitmed jutukogud ja mälestusteraamatud, jutluste kogu “Tulge vee juurde”. Esimene romaan “Teda ei ole siin” nägi ilmavalgust 1964.a. Autor oli siis 85-aastane. Jaan Lattiku vähestest luuletustest on kirikulaulu tekst “Kalla kallis isa käsi” jäänud jäädavalt meie kirikulaulu kullafondi.

Jaan Lattik suri 27. juunil 1967.a. Stockholmis ja maeti algselt Stockholmi Metsakalmistule. (*käsikiri*)

22. oktoobril 2008. aastal, oma 130. sünniaastapäeval saabus Jaan Lattik taas kodumaale. 1. novembril 2008 sängitati tema ja abikaasa Alice põrmud viimasesse puhkepaika Viljandi Vanale kalmistule

Jaan Lattik ise oma eluloost:

Minult on korduvalt küsitud, et mis näiteks oli kõige tugevam tegur või jõud, mis mind kuni vanade päevadeni kokku köitis just eesti noortega, et ma neist olen kirjutanud, neile rääkinud ning sellejuures oleme kõikide aegade ja muutuste ning ajaloo murrangute saatel ikka sõpradeks jäänud. Iga eestlane peaks tingimata näpistama endale oma kiiresti kihutavate elupäevade juurest nii veidikese aega, et ta istuks laua juurde, suleks silmad või tõmbaks ainult koomale ja vahiks igasse gloobuse nurka ning küsiks, mis saab praegusaja eesti noortest, kuhu nad lähevad, kelle omaks nad jäävad, kes neid kasvatab ja juhib meie ja meie esivanemate mälestuste juurde, ja teeks neile igas olukorras selgeks, et nad on eestlaste lapsed.

Meie pühaks kohuseks on mitte ainult suusõnaga, vaid ka kirjasõnaga hoida Eesti lippu püsti just eesti talu kohal. Ja viia noorus üle maailma tagasi sinna eestlaste põlisesse pessa – talupoja akna alla ja elutuppa ning näidata neile üle taluõue käega, vaadake, seal on Eesti mets, Eesti põld, järved ja Eesti meri. („Minu album)

Koostas Toivo Kotov, kevad 2017 – kevad 2018